

Ніна БІЛОУС

ТРИПТИХ Т. Г. ШЕВЧЕНКА «ДОЛЯ», «МУЗА», «СЛАВА» В ШКІЛЬНОМУ ПРОЧИТАННІ

У статті подано інтерпретацію триптиху Т. Г. Шевченка, яку можна використати на уроках української літератури в школі. Учням запропоновано поглянути на творчість поета з позицій його життєвого й творчого вибору, зробити висновки про художню та ідейну самобутність визначальних творів.

Ключові слова: *триптих, сегмент, інтерпретація, ліричний герой, поет.*

Програма з української літератури передбачає вивчення творчості Кобзаря у 5, 6, 7, 8, 9 класах. Уся творчість письменника поділяється на чотири періоди:

- I. 1837 – 1843 (рання творчість);
- II. 1843 – 1847 (період «Трьох літ»);
- III. 1847 – 1857 (період заслання);
- IV. 1857 – 1861 (пізній період).

Ці періоди по-різному представлені в шкільній програмі. З останнього – лише п'ять поезій («На панщині пшеницю жала...», «Я не нездужаю, нівроку...», «Чи не покинуть нам, небого...», «Доля», «Ісаія. Глава 35»).

Такий підхід до відбору творів пояснюється тим, що в останні роки свого життя Т. Шевченко написав значно менше, ніж в період «Трьох літ» чи в Орській фортеці на Кос-Аралі. Давалися взнаки вимушене семирічне мовчання, підірване здоров'я, недремний поліційний нагляд, особисті негаразди. У 1857 р. було написано лише дві поеми – «Неофіти» і «Юродивий» (остання залишилась незакінченою); 1858 р. – п'ять невеликих віршів, серед яких триптих «Доля», «Муза», «Слава» (у програмі подано тільки «Долю»); 1859 р. – одинадцять віршів і одна поема; 1860 р. – тридцять п'ять поезій; 1861 р. – лише один вірш за десять днів до смерті.

Але це був час найвищого піднесення його творчості, час основоположних узагальнень попередніх духовних пошуків. Усі теми й проблеми попередніх років одна за одною були переглянуті, передумані й осмислені по-іншому. І всюди цей процес перегляду й переосмислення «ішов в одному й тому ж напрямку: відмова від зовнішнього ефекту, зосередження дії на внутрішньому світі й духовних цінностях людини; особливе відчуття вселенської

злагоди, душевна рівновага, злиття зі Всесвітом в ідеальній гармонії»¹.

Оглянувши пройдений життєвий і творчий шлях, Т. Шевченко написав ліричний триптих «Доля», «Муза», «Слава», тема якого – поетичне осмислення пройденого шляху, свого призначення як митця, мети життя, самоусвідомлення поетом своєї творчості.

Перед роботою з учнями над творами потрібно ознайомити їх з поняттям триптих. Отже, триптих (у перекладі з грецької мови означає – складений утрое) – композиція з трьох самостійних, проте пов'язаних спільним ідейним змістом та мотивом мистецьких творів².

Варто наголосити учням, що триптих Т. Шевченка являє собою поетично-філософський синтез цілої лінії попередньої лірики. З'явився на початку нового етапу творчості Т. Шевченка і став цілком закономірним явищем для тодішнього психологічного й творчого стану поета. Пройшовши випробування засланням, він набув нового психологічного й життєвого досвіду, ще міцніше утвердився на своїх ідейних і морально-естетичних позиціях, по-новому почав оцінювати свій життєвий і творчий шлях. «Але зміст триптиха сягає далеко за рамки психологічної самооцінки – перед нами оригінальна концепція творчо-психологічного буття митця, твір філософського змісту»³.

Запис Т. Шевченка в щоденнику від 9 лютого 1858 року свідчить, що триптих був створений «без малейшого усилия»⁴ протягом одного дня в Нижньому Новгороді, де йому довелося затриматися на кілька місяців, чекаючи дозволу на в'їзд до столиці.

Триптих має струнку композицію – складається з трьох частин, кожна з яких має свою, проголошену в назві тему, що дає підстави розглядати твір як ідейно-художню цілість, в основу якої покладено певну конкретну світоглядну позицію. Яку саме? Це з'ясовують учні після прочитання триптиху й приходять до висновку, що Т. Шевченко усвідомлює свою долю, висловлює потребу по-новому поглянути на прожиті роки, осмислити моральний досвід свого життя.

Ядром авторської концепції митця є вірш «Доля». За жанровими ознаками «Доля» – вірш медитативного характеру, витриманий у формі звернення поета до власної долі. Мотив долі, зокрема, власної – один із наскрізних у поезії Т. Шевченка.

¹ Шерех Ю. Поза книжками і з книжок. – К., 1998. – С. 36.

² Літературознавчий словник-довідник. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – С. 695.

³ Мовчанюк В. П. Медитативна лірика Т. Г. Шевченка. – К., 1993. – С. 98.

⁴ Шевченко Т. Г. Автобіографія. Дневник. – К., 1988. – С. 339.

Найяскравіше він окреслився у віршах періоду «трьох літ» і арешту поета. Учні пригадують і зачитують поезії «Минають дні, минають ночі», «Мені однаково, чи буду...», «Заросли шляхи тернами», «Чи то недоля та неволя» й роблять висновок, що ліричний герой вірша «Доля», загартований психологічно, зміцнілий, упевнений у своїй моральній правоті, зі спокійною гідністю оглядає не тільки життєву долю поета, а й долю творчу.

Невеликий за обсягом (18 рядків) вірш поділяється на кілька композиційно-сміслових сегментів, у яких реалізується логічний та емоційний розвиток теми. Перший сегмент: звернення до долі одразу починається з узагальненої позитивної характеристики її моральної поведінки по відношенню до поета:

Ти не лукавила зі мною,
Ти другом братом і сестрою
Сіромі стала⁵.

Повертаючись до років дитинства, поет бачить одверту, часами сувору щирість долі, щирість, яка виявляється в її дружньому й водночас родинному ставленні до сіроми-хлопця, що самотужки, залишений напризволяще по смерті батька, здобував життєвий досвід, науку малярства. Другий сегмент: наполегливе шукання обдарованим хлопцем свого життєвого шляху, свого вчителя:

ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дядка в науку
«Учися серденько; колись
З нас будуть люде», – ти сказала⁶.

Доля просить його старанно вчитися, обіцяючи за це гідне майбутнє. «А я й послухав, і учивсь, і вивчився». У наступних рядках гіркий сарказм, що виявляється надивовижу коротким і лаконічним: «А ти збрехала. Які з нас люде?».

Третій, кульмінаційний, сегмент починається переконано-рвучкими словами: «Та дарма! Ми не лукавили з тобою». Ліричний герой просто й несхитно йде шляхом правди, і в цьому – той вищий дар його Долі, тяжкої, але почесної.

Останній сегмент – це заключне речення, у якому йдеться про славу: «Ходімо даліше, даліше слава, А слава – заповідь моя» Т. Шевченко – людина мистецтва, і слава – як моральна винагорода

⁵ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847 – 1861 рр. – С. 261.

⁶ Там само. – С. 261.

за подвижницькі муки творчості та як свідчення живого відгуку його поезії в душах людей. Особливе значення це має в тій духовній ситуації, у якій створювався триптих: каторга заслання, особиста самотність й болісне відчуття глухоти й німоти збоку тих, кому адресована його поезія і хто, можливо, почав забувати про неї. Саме в цьому психологічному контексті зізнання поета про славу як свою заповідь стає і зрозумілим, і цілком виправданим.

Як бачимо, образ долі не одноплановий. На початку твору доля – як невидима субстанція, життєва дорога та далі як результат свідомих орієнтирів і критеріїв.

Другою частиною триптиха є «Муза», у якій поет розкриває, чим була і є в його житті поезія, які творчі радості вона йому дарувала. Перші два рядки:

А ти пречистая, святая,
Ти, сестро Феба, молодая...⁷

своїм змістом, стилем і ліричним тоном визначають характер вступної частини вірша, тема якої – глибока, уклінна вдячність музи.

Образ музи даний тут згідно з класичною традицією: муза – сестра Мусагета (проводиря муз) – Феба. Цей класичний образ сестри Феба перетворюється в живий, конкретний образ матері з певними національними рисами матері-селянки. Тема вірша розвивається як ряд особистих переживань поета, спрямованих до його музи-матері:

Мене ти в пелену взяла
І геть у поле однесла.
І на могилі серед поля,
Як тую волю на роздоллі,
Туманом сивим сповивала
І колихала, і співала,
І чари діяла...⁸

Ця поезія дитячих естетичних переживань, поетичних спогадів, це чари природи: поле, воля на роздоллі, могила серед поля, сивий туман таємничий; це чари дитячих співів, може, перших поетичних імпровізацій:

О чарівниченько моя!
Мені ти всюди помагала,⁹
Мене ти всюди доглядала⁹

⁷ Там само. – С. 262.

⁸ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847 – 1861 рр. – С. 262.

Для музи своєї він знаходить найщиріші слова. Називає її зіронькою, пташечкою, порадицею, чарівниченькою. Вона дає поетові силу не загинути в розпачі, а підвестися над тугою неволі.

Поет жадає та сподівається й далі, до самого кінця, до скону, творити ту високу та чисту поезію правди, яку надихатиме йому муза. «Муза» – спочатку небесний образ, а далі - персоніфікується в образ матері. Поет прагне осмислити значення поезії у своєму житті, одночасно виразити суть власної творчості.

«Слава» – це своєрідний підсумок, критичний погляд на сказане в двох попередніх частинах триптиха. Тут ідеться про істинність слави. З іронією автор застерігає себе від самозвеличчування, наголошуючи на тому, що говорити про славу треба диференційовано, розрізняючи славу справжню й славу фальшиву. Цей вірш складається із трьох частин. Початок – інтимно-суб'єктивний, пристрасне признание поета в жагучому прагненні слави, яку любить:

...Як ширу, вірну дружину,
Як безталанну свою Україну¹⁰.

Центральна частина – філософська медитація, яка протистойть цьому жагучому прагненню й спрямована на те, щоб його розвіяти викриттям лихого суті слави, негативного змісту. З одного боку, засуджується слава царів, яка «у Версалі над злодієм набор розпустила». Це натяк на Наполеона III. Не краща й слава Миколи I, яка по шинках хиялялася в Севастополі. У цій частині вірша Шевченко використовує бурлеск, поєднуючи його із сатирою.

У третій частині поет дає зовсім інше трактування слави, поновому ставиться до неї. Він знав іншу славу, славу народну. Звертанням до неї і закінчується весь триптих:

Дай на себе подивитись,
Дай і пригорнутись,
Під крилом твоїм любенько
В холодку заснути¹¹.

Підсумком вивченої теми можуть бути такі запитання:

1. У якому році був написаний триптих ?
2. Як називається перший вірш ліричного триптиха? Яка його основна тема?

⁹ Там само. – С. 262.

¹⁰ Там само. – С. 262.

¹¹ Шевченко Тарас. Повне зібрання творів: у 12 т. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847 – 1861 рр. – С. 264.

3. Назвіть основну думку поезій «Доля», «Муза», «Слава». Який мотив їх об'єднує?

4. Охарактеризуйте образ ліричного героя.

5. Яка із поезій, на вашу думку, є основною частиною триптиха?

Учитель робить висновок, що вірш «Доля» розкриває етичні підвалини внутрішнього життя й поведінки поета, як шлях правди розкриває етичний зміст його творчості, який визначає її ідейне спрямування. «Муза» показує, чим є для поета творче натхнення, його художня творчість. «Слава» показує, що дає й повинна давати творчість поета в соціальному плані та в духовному.

Кожен із віршів триптиха витриманий у своєму стилістичному ключі: «Доля» – у реалістичному, «Муза» – у романтичному, «Слава» – в іронічному, бурлескно-жартівливому.

Нина Билоус

***Триптих Т. Г. Шевченко «Доля», «Муза», «Слава»
в шкільном прочтенні***

В статье подана интерпретация триптиха Т. Г. Шевченко, которую можно использовать на уроках украинской литературы в школе. Ученикам предлагается взглянуть на творчество поэта с точки зрения его жизненного выбора, сделать заключение о художественном и идейном своеобразии знаковых произведений.

Ключевые слова: триптих, сегмент, интерпретация, лирический герой, поэт.

Nina Bilous

***Triptych of T. G. Shevchenko «Dolya», «Muza», «Slava»
in school reading***

Interpretation the triptych of T.G. Shevchenko is given in the article which can be used on the lessons of Ukrainian literature at school. It is suggested to give a glance students on creation of poet from positions of him vital and creative choice, to draw conclusion about artistic and ideological originality of determining works.

Keywords: triptych, segment, interpretation, lyric hero, poet.